

5

WAAROM IS ER ZO VEEL ARMOEDE?

Een rechtvaardige overheid gaat bij zichzelf te rade

*Ahmed Aboutaleb**

Het vertrouwen in de overheid is geschaad. En dat vertrouwen hebben we juist zo hard nodig. Het is de pijler onder onze democratie. Daarom is het tijd voor een herijking van de rol van de overheid, zowel in wijken als op het wereldtoneel. De kerntaak van de overheid is een eerlijke verdeling van en toegang tot schaarse goederen zoals huisvesting, onderwijs en zorg. Een overheid die recht doet, het speelveld bepaalt en de teugels aantrekt als dat nodig is. Om het vertrouwen te herstellen zijn motivatie, moed en eerlijkheid nodig van zowel bestuurders als ambtenaren.

Op 21 augustus 2022 las ik in *de Volkskrant*¹ een interview met de Rotterdamse huisarts en straatarts Michelle van Tongerloo. Wekelijks

* Ahmed Aboutaleb is burgemeester van Rotterdam.

1 Zie www.volkskrant.nl/mensen/straatarts-ontving-tienduizenden-euro-s-aan-giften-ik-was-het-zat-dat-ik-mijn-patienten-zag-verzuipen~b35ebc2b/.

houdt ze spreekuur in de Pauluskerk voor daklozen, psychiatrische patiënten, verslaafden en mensen zonder verblijfsvergunning. Het zit altijd vol. In haar praktijk in de wijk ziet ze de schrijnende gevolgen van de stijgende kosten voor levensonderhoud, wat er gebeurt als mensen de boodschappen en de energierekening niet meer kunnen betalen. ‘Stress en armoede vergroten de slechte eigenschappen van mensen. Ik zie mijn patiënten veranderen als ze meer steun krijgen’, zegt ze.

Die steun organiseert ze deels zelf, door verhalen uit haar dagelijkse praktijk te publiceren op LinkedIn. Zoals een filmpje van een ex-dakloze die enthousiast zijn nieuwe flat laat zien, maar nog geen stoel heeft om op te zitten. Drie jaar lang leefde hij met zijn hond op straat, nadat hij door schulden in de problemen was gekomen. Van Tongerlo deed een oproep aan haar duizenden volgers en in een mum van tijd regelden wildvreemden een complete huisinrichting. Voor een dakloze jongen werd de tandartsrekening betaald, bij een alleenstaande moeder werd een envelop met 1200 euro bezorgd, nadat ze kopje-onder was gegaan door de exorbitante energierekening. Voor een zwangere vrouw die moet leven van 20 euro in de week kwamen babyspullen en extra geld. Mensen worden zó geraakt door haar verhalen, dat ze spontaan bereid zijn anoniem de portemonnee te trekken of de handen uit de mouwen te steken.

Terug bij af

Het interview met Michelle van Tongerlo bleef nog lang in mijn gedachten. Wat overheerst is het respect voor mensen zoals zij, die gemotiveerd zijn om dit in- en aangrijpende werk te doen. Tegelijkertijd denk ik: hoe is het mogelijk dat er in dit welvarende land zo veel armoede en ellende heerst? Wat me hoopvol stemt, is dat veel mensen bereid zijn zonder enig voorbehoud te helpen en de handen uit de mouwen te steken. Maar ook bekruipt me een ‘terug-bij-af-gevoel’ bij die afhankelijkheid van de medemens. Hoe goed

bedoeld en hartverwarmend ook, terug naar de tijd dat je je hand moest ophouden bij kerk of comité wil toch niemand?

En toch zie je dat steeds meer gebeuren. Voedselbanken, kledingbanken en andere hulporganisaties krijgen het steeds drukker. Van Tongerlo ziet ook dat het klassieke beeld van de dakloze, de clochard die onder een brug slaapt en overdag zijn kostje bij elkaar scharrelt, al lang niet meer klopt. Er zijn nu ook 'onzichtbare' daklozen, mensen die hun baan zijn kwijtgeraakt, opdrachten zijn misgelopen, rekeningen niet meer kunnen betalen. Zij slapen niet buiten of bij het Leger des Heils, maar op de bank bij vrienden en bekenden. Ook het beeld dat veel mensen van armoede hebben, klopt niet. 'Het idee is vaak dat mensen daar zelf schuldig aan zijn', zegt Van Tongerlo. 'Maar armoede is gewoon een gebrek aan geld. Ik veroordeel niet meer, daarvoor heb ik al te veel gezien.'

Vangnet

Een fatsoenlijk land heeft een rechtvaardige overheid nodig. Een overheid die onbevooroordeeld een vangnet biedt aan mensen die dreigen de greep op het leven te verliezen. Een overheid die mensen een steuntje in de rug geeft op weg naar een gezonder leven, een zinvolle dagbesteding, een baan. Een overheid die ervoor zorgt dat schaarse goederen zoals onderwijs, gezondheidszorg en woonruimte voor iedereen bereikbaar zijn. Dat is waar politiek in essentie voor bedoeld is, *voor de gemeenschap, voor mensen.*

De instrumenten daarvoor zijn rechtvaardige wet- en regelgeving en rechtvaardige inkomenspolitiek. Dan ontcom je weliswaar niet aan oordeelsvorming om kaders en contouren vast te stellen, met als gevolg dat er altijd mensen zullen zijn die niet aan de criteria voldoen. De grillige werkelijkheid is immers nooit in vierkanten te duwen. Er zullen altijd sociale initiatieven, filantropie en burenhulp nodig zijn om mensen die buiten de boot vallen een reddingsboei toe te werpen.

Maar op dit moment kunnen die reddingsboeien nauwelijks voorkomen dat mensen kopje-onder gaan.

Een rechtvaardige overheid onderzoekt wat de oorzaken zijn van problemen. Waarom is er zo veel armoede? Waarom zijn er nog steeds wachtlijsten in de zorg, voor psychische hulp en jeugdhulp? Waarom zijn jongeren zo ongelukkig en keren zo veel mensen zich af van de politiek? Om met die laatste vraag te beginnen: omdat de politiek op alle vragen en zorgen in de samenleving geen antwoord heeft. Of onvoldoende.

Macht en moed

Men zal wijzen naar de oorlog in Oekraïne, de energiecrisis en de torenhoge prijzen van voedsel en grondstoffen op de wereldmarkt. Naar de crisis in de opvang van vluchtelingen. Maar daarmee maskeer je dieperliggende oorzaken: de oneerlijke verdeling van welvaart, kennis en macht. Een laag inkomen mag de toegang tot zorg, een fatsoenlijke woning of een studie nooit beperken. Het is verdrietig om te constateren dat burgers die het meest gebaat zijn bij een beschermende overheid, die overheid zijn gaan wantrouwen. Ze houden zich afzijdig van de politiek en laten bij verkiezingen verstek gaan.

Je hebt politieke macht en moed nodig om rechtvaardigheid terug te brengen in het overheidsbeleid. Je hebt mensen nodig die niet bang zijn om de waarheid te vertellen en fouten te herstellen. Die problemen niet bagatelliseren of vooruitschuiven totdat ze in crises zijn veranderd. Zo bleek marktwerking bij publieke diensten zoals de zorg en energievoorziening en bij woningcorporaties niet de heilige graal waarop iedereen had gehoopt. Er zijn nog steeds overal wachtlijsten, de zorgkosten rijzen de pan uit, de woningmarkt is scheefgegroeid, en energieleveranciers berekenen prijsverhogingen keihard door aan hun klanten.

Bedrijven zijn gericht op winstmaximalisatie. Daar is niks mis mee, het bedrijfsleven genereert banen en innovatie. Maar ze hebben geen sociale agenda. Zelfs in het coalitieakkoord² staat dat strategische weerbaarheid en autonomie een belangrijke taak van de Staat zijn. Wat mij betreft moet de overheid ook zachte waarden zoals zorg, aandacht en geluk gaan beprijsen. Niet in klinkende munt, maar in meerwaarde voor de samenleving. Als ik een dag niet werk, ligt niemand daar wakker van. Als een zorgmedewerker uitvalt, zijn mensen daar de dupe van.

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) kan hier wellicht een methode voor ontwikkelen. Zoals Kim Putters zei in zijn afscheidss-essay³ als directeur van het SCP: ‘Er is meer burgerperspectief nodig om dat [sociaal contract] preciezer te kunnen duiden. Dat gaat over een goed onderbouwd inzicht in hoe het met mensen gaat, hoe zij maatschappelijke opgaven ervaren, hoe ze de toekomst tegemoet zien en hoe overheidsbeleid daar invloed op heeft.’

Digitalisering was jarenlang de mantra voor dienstverlening binnen en buiten de overheid, vooral als onderdeel van bezuinigingsbeleid. Daarbij ging men er gemakshalve van uit dat iedereen een smartphone en/of computer heeft en weet hoe je met DigiD, online bankieren, webformulieren en chatbots omgaat. Ook hier is het schrijnend om te zien dat de mensen die het meest gebaat zijn bij contact met behulpzame medewerkers, teruggebracht worden tot relatienummers, fte’s, kostenposten en in het ergste geval: fraudeurs.

Politieke macht en moed om dit te herstellen: ik zie het op dit moment niet. Politici die zich niet laten leiden door hun tweekluis en de peilingen, maar bereid zijn hun kop in de wind te steken, in de wetenschap dat dit herstel rechtvaardig is. Onze grote voorbeelden uit de

2 Zie www.rijksoverheid.nl/regering/documenten/publicaties/2022/01/10/coalitie-akkoord-omzien-naar-elkaar-vooruitkijken-naar-de-toekomst.

3 Zie www.scp.nl/publicaties/essays/2022/05/30/essay-de-menselijke-staat.

politieke geschiedenis kregen niet het gelijk aan hun zijde door beloftes en snoepgoed rond te strooien, maar door de storm te trotseren, tegen de stroom in te roeien.

Eerlijk verhaal

Politici zijn kopschuw en volgens mij is dat nergens voor nodig, integendeel. Ik denk dat het eerlijke verhaal gewaardeerd wordt, ook al doet het pijn.

Ten eerste omdat iedereen beseft dat een behoorlijk levenspeil cruciaal is voor een stabiele, vreedzame samenleving waarin iedereen mee kan komen. Daar pluk je ook de vruchten van als je met je inkomen in het hoogste belastingtarief valt. Dan wil je ook dat je moeder, je buurman of je medewerker de ondersteuning krijgt die nodig is. Daar pluk je ook de vruchten van als CEO van een internationaal bedrijf. Dan gun je je werknemers ook een fijne, veilige woonomgeving waar ze energie uit halen.

Ten tweede omdat er meer warmte en compassie in de samenleving is dan we denken. Kijk naar de volgers van Michelle van Tongerloo, naar de miljoenen mensen die dagelijks klaarstaan voor een ander en vrijwilligerswerk doen. Kijk naar alle professionals die niets liever doen dan mensen helpen en behandelen, die een mooi vak willen uitoefenen zonder de helft van de tijd achter de computer te zitten.

Ten derde omdat een eerlijk verhaal onze samenleving sterker maakt. Nu overheersen vaak angst en onzekerheid ten aanzien van onze positie in een woelige wereld, hoe we betekenisvol kunnen zijn voor een ander. Als mensen hun eigen basis op orde hebben, hebben ze minder stress en meer oog voor hun omgeving.

Deze drie punten overstijgen partijpolitieke piketpalen. Rechtvaardigheid, betrouwbaarheid en betekenis zijn de pijlers onder onze rechtsstaat.

Onbehagen in de politiek en samenleving heeft geleid tot breuklijnen. Het zal even duren voordat de overheid haar publieke taken weer op orde heeft, het vertrouwen heeft herwonnen en de kloven overbrugd. Dat betekent niet dat we in de tussentijd stilzitten en dat alleen de nationale overheid aan zet is. Provinciale en gemeentebesturen en hun ambtelijke organisaties zijn dat ook.

Menselijke maat

In Rotterdam zijn ambtenaren gewoon aan de slag gegaan. De rapporten 'Ongekend onrecht'⁴ (2020) en 'Klem tussen balie en beleid'⁵ (2021) hebben binnen de gemeente een maatschappelijk debat over de menselijke maat aangewakkerd. Dat heeft geleid tot vijf leidende principes voor de menselijke maat. Die principes zijn:

1. Ga uit van het individu, niet van doelgroepen en targets.
2. Ga uit van vertrouwen, we vinken niet af, maar denken mee.
3. Medewerkers krijgen ruimte om van de standaard af te wijken als dat rechtvaardig is en mensen vooruit helpt.
4. We werken in de geest van de wet- en regelgeving, in plaats van naar de letter.
5. We zijn transparant, duidelijk en eerlijk over wat wij doen en mogen, want we hebben geen onbeperkt mandaat.

Deze principes moeten gestalte en betekenis krijgen in het hoofd en hart van ambtenaren in de frontlinie. Het begint tenslotte met motivatie en gedrag. De komende tijd wordt er samen met de werkvloer gewerkt aan een vertaling naar een andere, klantgerichte manier van werken. Naar antwoorden op vragen als: Wat wordt er van je verwacht als je werkt in *de geest* van een regeling? Wat heb je daarvoor nodig, en hoe doe je dat dan?

4 Zie www.tweedekamer.nl/sites/default/files/atoms/files/20201217_eindverslag_parlementaire_ondervragingscommissie_kinderopvangtoeslag.pdf.

5 Zie www.tweedekamer.nl/kamerleden-en-commissies/commissies/tijdelijke-commissie-uitvoeringsorganisaties/eindrapport.

Vaak kloppen mensen met meerdere problemen bij de gemeente aan. Zoals huisarts Michelle van Tongerloo dat dagelijks in haar praktijk ziet, beschadigt armoede het leven, welzijn en de gezondheid van mensen en hun gezin. Daarom zijn er vaak verschillende professionals bij een gezin betrokken, van schuldhulpverlening tot opvoedingsondersteuning. Soms lopen die professionals zelf ook vast in de ambtelijke molens. Daarom is een hulplijn opgetuigd om hen verder te helpen met maatwerk. Deze casuïstiek wordt vervolgens weer gebruikt om (lokaal) beleid te repareren of aan te kaarten bij de landelijke politiek.

Werken volgens de menselijke maat impliceert ook dat er voor ambtenaren ruimte moet zijn om weerwoord te bieden zonder daarop afgerekend te worden. Ook binnen teams moet er wisselwerking zijn tussen leidinggevend en uitvoerend met het oog op verbetering van beleid en dienstverlening. Beleidsadviseurs die het pertinent oneens zijn met de uitwerking van ‘waan-van-de-dag-beleid’ (waar de meeste ‘affaires’ mee beginnen en die vaak uitmonden in een parlementaire enquête), moeten hun overweging in een disclaimer aan een rapport kunnen toevoegen.

Huiswerk

Op de vraag of ze de politiek in zou willen, antwoordt Michelle van Tongerloo:

‘Je moet mij niet vragen aan welke knoppen de minister van armoede zou moeten draaien, daarvoor vind ik het beleid te complex. Ik vind het ook te makkelijk om te zeggen dat de oplossing altijd van de politiek moet komen. We hebben een sterke overheid nodig voor een goede gezondheidszorg, goed onderwijs en een functionerende rechtsstaat, maar verder denk ik dat wij veel meer voor elkaar moeten doen. Laten we proberen de oorzaak van de problemen aan te pakken. Waarom zijn

er zo veel daklozen, waarom hebben zo veel mensen psychische problemen, waarom lopen er in Rotterdam 's avonds nog zo veel kinderen op straat?

Ons huiswerk is duidelijk, onze antwoorden zijn van groot belang voor mensen die in onzekerheid leven en de toekomst met grote zorgen tegemoet zien. Maar ook voor de samenleving als geheel. Een stad is alleen een stad, een land is alleen een land als mensen zich met elkaar verbonden voelen en de overheid vertrouwen. Als de overheid rechtvaardig is en streng als dat moet. Als er voldoende draagvlak is om met elkaar te zorgen voor een goed en veilig huis en thuis, met zekerheid en perspectief voor zo veel mogelijk mensen. Als we daarin slagen, groeit ons zelfvertrouwen. Dan kunnen we de wereld aan, met alle uitdagingen waar we nu voor staan.

